

4. Егоршин А. П. Управление персоналом / А. П. Егоршин. – Нижний Новгород : «НИМБ», 2003. – 720 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
6. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека : [учебное пособие для вузов] / В. Д. Шадриков. – М. : Логос, 1996. – 320 с.
7. Бодров В. А. Современные исследования фундаментальных и прикладных проблем психологии профессиональной деятельности / В. А. Бодров // Психологический журнал. – 2008. – Том 29, № 5. – С. 83–90.
8. Бодров В. А. Современные исследования фундаментальных и прикладных проблем психологии профессиональной деятельности / В. А. Бодров // Психологический журнал – 2008. – Том 29, № 6. – С. 66–74.

УДК 159.9:163

Хмиров І.М., викладач-методист соціально-психологічного факультету НУЦЗУ

АДАПТАЦІЯ КУРСАНТІВ ВНЗ МНС В УМОВАХ ЗМІНИ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглядається вплив особистісного потенціалу на ефективність процесу адаптації курсантів і суб'єктивне відношення до змін, які відбуваються в соціальному середовищі.

Ключові слова: психологічна адаптація, соціально психологічні особливості особистості курсантів.

В статье рассматривается влияние личностного потенциала на эффективность процесса адаптации курсантов и субъективное отношение к изменениям, которые происходят в социальной среде.

Ключевые слова: психологическая адаптация, социально психологические особенности личности курсантов.

Постановка проблеми. Радикальні зміни в Україні, що здійснюються в економічній, політичній і соціальній сферах, торкнулися і МНС країни. Чисельність їх, структура, а також способи їх комплектування, технічного оснащення приводяться у відповідність з реаліями часу, праця спеціаліста та керівника стає все більш складною.

Наші дослідження показали, що основна частина (близько 90 %) курсантів, які зараховуються на перший курс денної форми навчання, приходять до ВНЗ МНС після закінчення середньої школи, практично не маючи життєвого досвіду. Крім того, більшість з них не має належної мотиваційно-професійної спрямованості. Тому не стільки нові, скільки жорсткі регламентовані умови освіти, служби, казармене положення викликають у значної частини курсантів труднощі в адаптації при навчанні у ВНЗ МНС. Таким чином, перетворення в державі, що відбуваються, реформування МНС, соціально-економічні процеси в країні якісно змінили ситуацію і потребу пошуку принципово нових напрямків оптимізації навчання і виховання

кадрів. Одним з найбільш перспективних напрямків в даний час є психологічне забезпечення процесу адаптації курсантів до специфіки навчання у вищому навчальному закладі МНС. Це, у свою чергу, визначає необхідність всебічного вивчення особливостей адаптації юнаків до умов навчання у ВНЗ, виявлення впливу особистісних характеристик на успішність їх адаптації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових публікацій з проблеми адаптації особистості (І. А. Алівердієва, С. А. Анісімов (1989), Д. А. Андреєва (1973), А. Д. Глоточкін (1994), І. Д. Дмитрієв (1990), А. І. Донцов (1976), А. Н. Жмиріков (1989), Л. Г. Єгоров (1975), В. П. Каширін (1999), Л. В. Кривих (1994), І. К. Кряжева (1980), М. Е. Литвак (1997), Г. В. Ложкін, І. А. Милословова (1974), Є. В. Мусаєва (1996), Б. Д. Паригін (1978), Е. І. Савонько (1979), В. А. Сластьонін (1983),) дозволяє зробити висновок про те, що, незважаючи на великий інтерес до цієї проблеми в психологічній теорії і практиці, даний аспект не може бути віднесений до числа достатньо розроблених. Аналізу процесів і труднощів адаптації військовослужбовців (представників інших силових структур) присвячений ряд робіт військових вчених (А. Я. Анцупов (1995), М. І. Дяченко (1976), Л. Ф. Железняк (1982), В. В. Коннов (2000), В. І. Конюков (1978), В. А. Мотолицький (2000), Ж. Г. Сінокосов (1989), Н. Ф. Феденко (1993), В. Я. Яблонько (1982)) а також військових педагогів (А. В. Барабанщиков, В. І. Вдовюк, А. Т. Іваницький, В. Я. Слепов та ін.). Окремі аспекти професійної та соціально-психологічної адаптації військовослужбовців стали об'єктом дисертаційних досліджень вітчизняних (В. В. Богуславський, Г. С. Дунін, Т. А. Дягтеренко, М. Г. Мелконян, Л. Г. Шатворян, О. О. Назаров тощо) і зарубіжних авторів (С. Кабеле, Альфонсо Маріо І. Рамос та ін.).

Основною особливістю вітчизняних і зарубіжних досліджень психологічної адаптації було те, що вони проводилися в соціально і / або професійно стабільному середовищі, що володіє відносно стійкими нормами поведінки і діяльності людей. Алгоритм процесу адаптації в основному полягає в освоєнні цих норм і у «вживанні» в уже сформовані умови. Специфіка сучасного етапу розвитку суспільства, а разом з тим і реформування МНС України, полягає у відсутності розроблених і закріплених регламентів соціальної взаємодії, які формуються в процесі адаптації членів суспільства в соціально-економічних умовах, які змінюються. Особливості сучасної адаптаційної ситуації свідчать про те, що поряд із соціально-економічними перетвореннями в МНС України відзначаються ознаки соціально-психологічної кризи, яка виникла внаслідок відсутності певних орієнтирів побудови нових соціальних відносин.

Таким чином, при значній кількості публікацій, присвячених соціально-психологічній адаптації особистості (СПА), практично відсутні матеріали досліджень про вплив особистісного потенціалу на ефективність процесу адаптації, не досліджені повною мірою специфіка адаптації курсантів ВНЗ МНС і суб'єктивне ставлення до змін, що відбуваються. Відповідно до цього акцент у нашій роботі було зроблено на вивчення процесу адаптації курсантів вищого навчального закладу МНС і його особливостей в мінливих соціальних умовах.

Мета дослідження: вивчення соціально-психологічних особливостей адаптації курсантів ВНЗ МНС та вироблення спільних напрямків психологічного забезпечення ефективності їх адаптації в мінливих умовах соціального середовища.

Сформульована мета зумовила вирішення наступних завдань:

1. Проаналізувати поняття адаптації особистості стосовно до умов ВНЗ МНС.

2. Описати специфіку динаміки адаптації курсантів ВНЗ МНС.

3. Вивчити соціально-психологічні особливості особистості курсантів, пов'язані з успішністю їх адаптації.

4. Виявити структуру особистісних властивостей курсантів, що визначають успішність адаптації і на їх основі здійснити прогноз ефективності адаптаційного процесу абітурієнтів на стадії відбору.

5. Розробити напрями соціально-психологічної підтримки курсантів ВНЗ МНС, що забезпечують підвищення ефективності їх адаптації.

Гіпотеза дослідження: характер протікання процесу адаптації курсантів ВНЗ МНС до нових соціальних умов середовища обумовлений впливом внутрішніх факторів (ціннісно-мотиваційних), а також специфікою мікросередовища (умов служби) та особливостями макросередовища (загальнополітичної та економічної ситуації в країні, ставленням до служби і ін.).

1. Взаємозв'язок особистісних характеристик курсантів визначає особливості та успішність адаптаційного процесу.

2. Курсанти різного ступеня адаптованості розрізняються за особистісними характеристиками (ступінь агресивності, тип особистості, мотиви професійної діяльності), які справляють на успішність адаптації як істотний автономний вплив, так і структурний вплив.

3. Успішність адаптації курсантів ВНЗ МНС взаємопов'язана з їх уявленнями про майбутню професійну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети і вирішення завдань дослідження послужив діалектичний підхід пізнання і розвитку соціальних і психологічних явищ, що знайшло відображення в працях класиків вітчизняної та зарубіжної психології, перш за все у фундаментальних дослідженнях видатних фізіологів (П. К. Анохін, І. П. Павлов, А. А. Ухтомський); в наукових положеннях про розвиток і формування особистості в діяльності (Б. Г. Ананьєв, В. В. Давидов, А. Н. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн та ін); у філософських і психологічних теоріях розвитку особистості (Л. С. Виготський, А. В. Петровський, В. А. Петровський та ін.) За методологічну основу взято також положення теорії адаптації, представлені в роботах В. В. Новікова, О.Е. Ільїної (2000); О.Є. Арзамасова (2002); А. Д. Глоточкина, Е. В. Славіної (2002); М. В. Маркеєвої (2002); А. В. Карпова, Чім-беленге Кіпой Уателла (1996); А. С. Когаловської (1999), Л. В. Ключникова (2001). Методами нашого дослідження стали: анкетування, бесіда, соціометрія («формалізований аналіз міжособистісних виборів»), метод експертних оцінок, спостереження, аналіз документів, методики визначення рівнів професійної (В. Л. Маришук, 1982) та соціально-психологічної (М. А. Дмитрієва, 2001) адаптації; методики

вивчення мотивів професійної діяльності (Л. А. Верещагіна (2001) і С.І. Єріна, С.П. Шарапов (1991)), методики Дж. Холланда, Басса-Даркі.

Для обробки результатів емпіричного дослідження використовувалися методи математично-статистичного аналізу: визначення значущості відмінностей (Манна-Уїтні), кореляційний аналіз (Пірсона, Спірмена), метод «полярних груп».

Базою дослідження був Національний університет цивільного захисту України. Респондентами емпіричного дослідження виступали курсанти молодших курсів, загальна чисельність яких склала 214 осіб, а також 38 викладачів і курсових офіцерів.

Достовірність результатів і висновків дослідження забезпечується логікою дослідження, валідністю і надійністю психодіагностичного інструментарію, застосуванням апробованих методів дослідження, репрезентативністю вибірки. Отримані в ході дослідження результати були математично і статистично оброблені із застосуванням прикладних програм пакета STATISTIKA.

Протягом тривалого часу проблема адаптації людини залишається одним із предметів теоретичних і прикладних досліджень багатьох наук: соціології, психології, педагогіки, медицини, біології, фізіології та інших. Загальне поняття адаптації визначають як процес взаємодії соціального середовища і особистості, спрямований на включення людини в новий для неї вид діяльності, а також пристосування організму і його органів до нових умов середовища. Багато дослідників проблеми адаптації дають різні визначення, співвідносні з різними науковими напрямками. Поняття «адаптація» виникло від латинських слів *adaptor* - пристосовую, *adaptare* - пристосування, *adaptacio* - пристосовність. Дане поняття відноситься до другої половини 18 століття, коли німецький фізіолог Ауберт використовував цей термін при характеристиці феномена пристосування чутливості органів зору та слуху у відповідь на дію адекватних подразників. Подальший розвиток проблеми адаптації отримали в рамках еволюційної теорії та загальної біології (Ж. Ламарк, Ж. Сент-Іллер, Г. Спенсер, Ч. Дарвін). Разом з тим розширилися і межі застосування терміну «адаптація»: поряд з біологами явищем адаптації зацікавилися лікарі, соціологи, психологи, педагоги, філософи. В даний час, мабуть, вже немає жодної громадської, антропологічної науки, яка б прямо чи побічно не вивчала проблеми адаптації людини в різних умовах її життя і діяльності.

Наукові трактування суті адаптації вперше з'явилися в роботах Ч. Дарвіна та його послідовників. Під адаптацією розумілася сукупність змін, які відбуваються в організмі, більш-менш адекватно змінюючихся подразників зовнішнього середовища. Зміни в організмі, відповідно, здійснюються в діалектичному процесі спадковості-мінливості. Медико-біологічні та теоретичні проблеми адаптації найбільш повно представлені в роботах У. Кеннона, Г. Сельє, І.П. Павлова, Л. А. Орбели, У. Кеннон розглядав організм як щось єдине ціле, здатне оптимально пристосовуватися до змін зовнішнього середовища. Вводиться також поняття «гомеостаз» як сила стійкості організму, його функціональних систем. При порушенні гомеостазу і виникає дезадаптивний стан, який виступає джерелом адаптаційного процесу.

Фізіолого-біологічна адаптація властива як людині, так і тваринам. Тут важливо зазначити, що адаптація людини як організму так чи інакше схильна до впливу соціальних обставин. Так, наприклад, Е. Фромм вважає, що одним з відмінностей біологічної адаптації людини від тварини є наявність в неї «біологічної слабкості», під якою він розуміє «відносний недолік у людини інстинктивного регулювання в процесі адаптації до навколишнього світу». Тварини адаптуються інстинктивно, змінюючи себе відповідно до змін середовища, а не змінюють середовище. І якщо інстинкти більше не в змозі успішно справлятися зі зміною середовища, вид гине. У філософському сенсі проблема адаптації розглядається з позиції теорії відображення. Питання про механізм формування і розвитку адаптації, як відзначає П. К. Анохін, стає більш зрозумілим, якщо до нього підійти з точки зору принципу випереджувального відображення дійсності. Випереджаюче відображення - є матеріальна основа, яка дає живому можливість, використовуючи видовий та індивідуальний досвід, пристосовуватися до мінливих умов середовища.

У соціології та психології поняття адаптації пов'язано з процесом і результатом встановлення певних взаємин між особистістю і соціальним середовищем. Оскільки проблема адаптації в психологічному понятті розглядається в різних сферах життєдіяльності та соціальних групах - виробничі відносини, навчальна, трудова діяльність, нове середовище проживання і т.д. - психологами даються різні визначення процесу адаптації. Психологічна адаптація - це один з рівнів (поряд з біологічною, фізіологічною) адаптації людини як процес включеності в системи соціальних, соціально-психологічних, професійно-діяльнісних зв'язків і відносин на виконання відповідних рольових функцій. Це цілеспрямований процес взаємодії людини з навколишнім середовищем, в ході якого на основі взаємних змін відбувається гармонізація взаємодій і відносин особистості і середовища, встановлюється внутрішній і зовнішній гомеостаз особистості.

У психології предметом вивчення зазвичай є «психологічна адаптація» («психічна адаптація», «адаптація особистості» тощо), що трактується як зміна, перебудова психіки індивіда (психології особистості) під впливом об'єктивних чинників середовища, процес ломки (заміни) старого та встановлення нового динамічного стереотипу - стійкої системи тимчасових нервових зв'язків (умовних рефлексів), що забезпечує певну інтенсивність і послідовність реакцій організму і психіки на зміну зовнішніх і внутрішніх впливів, що здійснюється у формі цілісної діяльності великих півкуль головного мозку. А.В. Сіомічев відзначає, що адаптація - це процес пристосування індивідуальних і особистісних якостей до життя і діяльності людини в змінених умовах існування. Деякі дослідники визначають адаптацію як процес пристосування організму до загальноприродних, виробничих і соціальних умов. С. А. Кугель, О.М. Нікандров вважають, що адаптація завжди пов'язана з переходом на новий режим, зі зміною ролей - з певною перебудовою особистості. Ступінь хворобливості цієї перебудови багато в чому залежить від відповідності установок особистості та нового середовища, а також від наявності у людини попереднього особистого досвіду.

При розкритті адаптації особистості та її структури на соціально-психологічному рівні ми керувалися рядом методологічних вимог. По-перше, адаптацію особистості слід розглядати як продукт історичного розвитку, і вона не може бути зрозуміла поза суспільними відносинами і практичною діяльністю людей. По-друге, сама структура соціально-психологічної адаптації особистості повністю визначається багатогранною практичною діяльністю і типом суспільних відносин, які зумовлюють різні види адаптації; на основі різних форм виробничих та інших об'єктивних відносин складаються різні види адаптації: ігрова, службова, правова, побутова і т.д. Однак необхідно проводити відмінності між формами суспільних відносин і видами адаптації. Насправді кожен вид адаптації має як предметну, так і соціально-психологічну сторону. Предметна сторона відображає ставлення до підсистеми «людина - людина» і «людина - колектив». Отже, будь-який вид адаптації включає не тільки відому долученість до певних видів діяльності (предметну адаптацію), але і пристосованість до соціально-психологічної атмосфери нової людини або колективу. Ці взаємозалежні сторони є двома моментами єдиного цілісного процесу адаптації; вони протікають одночасно, доповнюючи та інтенсифікуючи один одного. Все це, звичайно, не виключає відносної самостійності кожного з аспектів адаптації. Будь-який вид діяльності особистості виступає як суперечливий процес адаптації, необхідний для успішної дії і творчого перетворення. Адаптація виступає як необхідна умова будь-якого перетворення. Перш за все, людина зможе якось змінити процес праці, форми відносин, систему суспільних знань, вона повинна освоїти наявні до неї досягнення з тим, щоб виробити план їх перетворення в тому напрямі, в якому це відповідає назрілій необхідності. Оволодіння будь-яким, найпростішим навиком починається з наслідування вчителів. Оволодівши відповідною операцією, домігшись у ній певного автоматизму, людина отримує можливість її видозміни, удосконалення, тобто стає творцем. Аналогічний процес відбувається в сфері пізнання: щоб відкрити щось нове, потрібно попередньо засвоїти накопичене в цій галузі раніше. Не стала винятком і сфера спілкування, де ініціативі та самостійності передуює процес «вживання» в колектив, «зрівнювання» в якійсь мірі своїх смаків, звичок, поступове наближення до прийнятих у групі стандартів.

Аналіз соціально-психологічної адаптації через діяльність є найважливішим методологічним принципом. Для того, щоб взаємодія здійснювалася, необхідна участь в діяльності, в процесі якої людина регулює і контролює свою взаємодію з середовищем. Дуже важливо при цьому підкреслити адаптивну функцію діяльності, спрямовану на підтримку механізму взаємодії людей між собою і кожної окремої особистості із соціальним середовищем. У процесі адаптації під впливом нових обставин поступово перебудовуються деякі шари психіки людини, поведінка, змінюються її погляди, установки, ціннісні орієнтації. Знову сформульовані в процесі адаптації моделі поведінки не просто додаються до раніше вивчених, вони поступово трансформують психіку людини. Ці індивідуальні відмінності людини призводять до того, що в міжособистісних стосунках часто-густо зустрічаються випадки, коли людина добровільно змінює свої наміри і вчинки під впливом іншої людини.

Висновки.

1. Адаптація курсантів ВНЗ МНС являє собою динамічний процес, особливістю якого є гетерохронність соціально-психологічної та професійної адаптації в процесі навчання.

2. Курсанти різного ступеня адаптованості розрізняються за особистісними характеристиками (зміст мотиваційної сфери, ціннісні орієнтації, соціальні установки), які надають успішності адаптації не лише суттєвого автономного впливу, але і значущого структурного впливу.

3. Діагностика особистісних характеристик та їх структури на етапі вступу абітурієнта в ВНЗ МНС може слугувати основою прогнозу успішності його адаптації до нових умов соціального середовища;

4. Існує взаємозв'язок між ступенем адаптованості курсантів та їх уявленнями про специфіку майбутньої професії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абабков В. А., Перре М. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии / В. А. Абабков, М. Перре. – СПб. : Речь, 2004. – 166 с.
2. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : [монографія] / О. М. Кокун. – К. : Міленіум, 2004. – 265 с.
3. Корольчук М. С. Крайнюк В. М. Кочергіна Т. І. Психологічне забезпечення психічного та фізичного здоров'я / [за заг. ред. М. С. Корольчука]. – К. : Інкос, 2002.
4. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации. Справочник практического психолога / И. Г. Малкина-Пых. – М. : ЭКСМО, 2005. – 960 с.
5. Розов В. И. Психологическая диагностика адаптивных способностей к стрессу / В. И. Розов // Практическая психология и социальная работа. — К., 2006. — № 11.
6. Розов В. И. Психологический анализ адаптивности в экстремальных условиях : автореф. дисс канд.психол.наук. : спец. 19.00.01 / В. И. Розов. — К., 1993.— 20 с.

УДК: 159.923

Хміляр О. Ф., к. психол. н., заступник начальника кафедри психології та педагогіки гуманітарного інституту Національного університету оборони України

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КАТЕГОРІЇ СИМВОЛ У ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИХ СТУДІЯХ

У статті представлені результати теоретичного дослідження відносно інтерпретації феномену “символ” з позиції філософсько-психологічного підходу. Показано багатозначність символу, його роль в розвитку мислення і творчості суб'єкта.

Ключові слова: символ, знак, структура, психіка.